

Viga Gyula

Balassa Iván, a sokoldalú néprajztudós

Emléksorok halálának tízedik évfordulóján

Bár 2012-ben már tíz év telt el a halála óta, nekem ma is nagyon hiányzik Balassa Iván. Néhány hete feleségemmel sétáltam a budai Fő utcán a Batthyány tér felé, és a Batthyány utcán végigtekintve felidéződtek bennem a nála tett látogatások: az 1990-es években számos alkalommal élvezhettem a vendégszeretétét. Mindig felkészülten várt, apró jegyzetpapíron előre számba véve, hogy mi mindenről kell beszélnünk. Mindez persze nem jelentette, hogy az elmaradhatatlan – akár többször is hallott – adomák ne fértek volna bele az időbe, de az összeszedett praktikusság, a feladatok megfogalmazása és megoldása számára mindennél fontosabb volt. Rendszeresen jöttek a levelei: soha nem maradt adós a válasszal. Rendkívül ügyesen mozgatta a fiatalabb kollégákat, mindig tele volt ötletekkel, tervekkel, mindenkit munkára inspirált. Bár csak rövid ideig volt lehetősége egyetemen oktatni, mégis egy sor fiatal pályatárs ma is a mesterei között említi Balassa Iván nevét.

A 20. század második fele néprajztudományának meghatározó személyisége, az agrárretnográfia nagyhatású művelője a bihari Bárándon született 1917. október 5-én.¹ A Debreceni Református Kollégium Gimnáziumában érettségizett, 1936–1940 között a Debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetemen tanult, s szerzett magyar–német szakos diplomát, majd magyar és finnugor nyelvészetből doktori címet (1940).² 1938–1939-ben a debreceni egyetemen gyakornok, 1940-ben Kolozsváron a Ferenc József Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének tanársegédje, 1941–1944 között pedig a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum múzeumőre volt. 1944-től Budapesten a Néprajzi Múzeum osztályvezetője, 1950–1956-ig főigazgatója. 1956-ban a sárospataki Rákóczi Múzeum igazgatójává nevezték ki. A pataki várban formálódó múzeum, a reformátusság egyik központjának számító kisváros szellemisége, a Zempléni-hegység és környékének gazdag kulturális öröksége, nem utolsósorban néhány kitűnő személyiség barátsága gazdag muníciót jelentett Balassa Iván számára a pataki évek utánra is. Sárospatakról 1961-ben tért vissza a fővárosba: 1961–1966 között a Művelődési Minisztérium Múzeumi Főosztályának tudományos osztályvezetője, 1966-tól 1983-ig a Magyar Mezőgazdasági Múzeum főigazgató-helyettese volt. 1956-ban kandidátusi, 1966-ban a tudomány doktora fokozatot szerzett. Az ELTE címzetes egyetemi tanára volt. A fővárosban hunyt el 2002. november 1-jén. Budapesti búcsúztatása után a szülőfalu, Báránd temetőjében helyezték örök nyugalomra.

Balassa Iván kiterjedt munkásságát nem könnyű számba venni. Kiemelkedő eredményel kutatta a mezőgazdasági munkaeszközöket, a hagyományos földművelés, a különféle növénykultúrák, valamint a magyar népi szőlő- és bortermelés, a borkultúra történetét és európai kapcsolatait. Vizsgálta Magyarország etnikai-vallási kisebbségeit, a magyar-

országi temetők néprajzát, a népművészet számos kérdését, valamint a tudománytörténet, és a magyarországi muzeológia, múzeumtörténet több vonatkozását. Nyelvészeti tájékozottsága egész munkássága során organikusan simul bele az agrárétnográfiaiával és a tárgy történettel kapcsolatos kutatásaiba, munkáiban a nyelvészeti vonatkozások erős bizonyító anyagot képviselnek. Gyarapították ezt az érdeklődését olyan kiemelkedő személyiségek, mint Csúry Bálint, akinél Debrecenben doktorált, majd Szabó T. Attila, akivel még a kolozsvári egyetemen kötött életre szóló barátságot. A kolozsvári évek során főleg Viski Károly formálta a néprajzi érdeklődését, a Székely Nemzeti Múzeumban pedig Herepei János tevékenysége volt rá nagy hatással. Terepmunkáit, gyűjtőútjait főleg Erdélyben, valamint Észak- és Kelet-Magyarországon végezte.

Publikációs tevékenysége rendkívül gazdag és szerteágazó. A tudományos fokozatot jelentő disszertációk mellett,³ számos könyvet publikált, magyar és idegen nyelven nagy számban jelentek meg tanulmányai szakfolyóiratokban és tanulmánykötetekben is.⁴ Kitűnő szervezőképességét és rendkívüli munkabírását kamatoztatva, kiterjedt szakmai-közéleti tevékenységet folytatott, egyebek mellett a Magyar Néprajzi Társaság különböző tisztségeinek viselőjeként, majd elnökeként (1982–1991), az MTA Néprajzi, Agrártörténeti és Művelődéstörténeti Bizottságainak tagjaként, az AIMA (Mezőgazdasági Múzeumok Világszövetsége) alelnökeként, a Mezőgazdasági Eszközök Kutató Intézet (Koppenhága) elnökségi tagjaként, a TIT Néprajzi Választmányának alapító elnökeként (1975–), a Györffy István Néprajzi Egyesület tiszteletbeli elnökeként, valamint a *Néprajzi Látóhatár* szerkesztő bizottsága elnökeként. Sokféle elismerése, kitüntetése közül kiemelkedik a svéd Gusztáv Adolf Tudományos Akadémia levelező, majd rendes tagsága, a Dán Királyi Akadémia tagsága és a Herder-díj (1980). A *magyar kukorica* című könyvéért 1962-ben Akadémiai Díjat kapott, elnyerte a Magyar Néprajzi Társaság Györffy István Emlékérmét (1977), a TIT Bugát Pál Emlékérmét és a múzeumi szakma Móra Ferenc-díját (1981). 1997-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztjével tüntették ki.

Tudományos pályáján fontos szerep jutott a szerkesztői munkának: az *Ethnographia* (1949–1956), a *Néprajzi Értesítő* (1954–1955), a *Néprajz Mindenkinek* és a *Népművészet mesterei* sorozat, a *Magyar Népművészet* (1951–1954), a *Magyar Népi Díszítőművészet* (1954), a *Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei* (1956–1961), a *Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei* (1969–1970), a *Getreidebau in Ost-und Mitteleuropa* kötet (1972), az *Agrármuzeológiai Füzetek I–III.* (1981-től), a *Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen* sorozat szerkesztőjeként tevékenykedett, a *Magyarországi Nemzetiségek Néprajza* főszerkesztőjeként pedig 1975-től szervezte a magyarországi kisebbségi néprajz szakmai fórumainak tevékenységét. Tagja volt a nyolckötetes, új magyar néprajzi szintézis szerkesztő bizottságának, az *Életmód* című kötetet szerkesztőként jegyezte. Ezekén kívül is számos kutatást szervezett, s azok eredményeit összegző köteteket szerkesztett. Az 1970-es évek közepén egyik elindítója volt a magyarországi nemzetiségek, nemzeti-etnikai kisebbségek kutatásának és a Békéscsabai Nemzetközi Nemzetiségkutató Konferenciák sorozatának.

Múzeumi tárgygyűjtő tevékenységével a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumot, a budapesti Néprajzi Múzeumot, a sárospataki Rákóczi Múzeumot és a Mezőgazdasági Múzeumot gazdagította. Közel száz múzeumi kiállítás szerzője, rendezője volt. Kiterjedt muzeológia munkásságából ki kell még emelni a Mezőgazdasági Múzeum Munkaeszköztörténeti Archívumának létrehozását, amely Európában is egyedülálló tudó-

1 tudomány és társadalom

mányos vállalkozás. Alapítója volt Keszthelyen a Georgikon Majormúzeumnak, Tolcsván a Borászati Múzeumnak és Szilvásváradon a Lipicai Múzeumnak is. Nagy teret szentelt a tudományos ismeretterjesztő tevékenységnek, segítette a népművészeti hagyományok továbbélését is, ezekhez kapcsolódóan megszámlálhatatlan előadást tartott.

Külön is meg kell emlékeznünk Balassa Ivánnak a megyénk, térségünk néprajzi-agrárhistoriai és művelődéstörténeti örökségének feltárásában végzett tevékenységéről. Generációm, aki már csak a koros, de fizikailag és szellemileg rendkívül fiatal, agilis és mindenre nyitott Balassa Ivánt ismerhette, legfeljebb elképzelni tudja, hogy milyen lehetett élete delén, ereje teljében, amikor a sorsa Sárospatakra vezérelte. Figyelme Zemplén minden tájára kinyílt, s egészében igyekezett megismerni a Hernád és a Tisza folyása közé eső térség hagyományát.⁵ Zempléni (és abaúji) vizsgálatainak egy része korábbi tudományos tájékozódásához illeszkedett,⁶ de például Tokaj–Hegyalja borkultúrájának történeti néprajza vagy a vízrendezés előtti Bodroghköz tradíciója a pataki évektől kezdve foglalkoztatta, s az itt kezdett munkái csak később, az 1960–70-es években értek be. Balassa Iván néprajzi látásmódját a komplexitásra való törekvés jellemezte. A hegyközi földművelésről írott monográfiájában az agrárhistoriai és történeti-néprajzi tájékozódás a társadalom jelenségeinek megfigyelésével egészült ki. A régi Bodroghköz lírai rajzában a térség külterjes gazdálkodásának – önálló tanulmányokban érlelt – jellege a bodroghközi ember mese- és mondavilágával, jellegzetes kulturális habitusának jellemzőivel szervesül.⁷ Kutatói habitusa valódi kiterjedésének azonban a hegyaljai szőlő- és borkultúra vizsgálata adott keretet: a nyelvészet, az agrártörténet, a településtörténet, a történeti néprajz és ökológia, a művelődéstörténet és még számos más diszciplína látószögében értelmezi a történeti táj népének és jellegadó kultúrájának tradícióját. A teljesség igénye nélkül felsorolt művekből is kirajzolódik, hogy miként épült fel, s formálódott meg íróasztalán a tokaji bor monográfiája.⁸ Hasonlóan épültek fel az életmű más összefoglaló munkái is: könyvek és könyv értékű szintézisek.⁹

Balassa érdeklődése még a folklór területére is kiterjedt, amit a karcsai mondagyűjtemény kiadása igazol.¹⁰ Megkülönböztetett figyelmet szentelt a tudománytörténetnek: több pályatárs munkásságának önálló kötetet szánt, s se szeri, se száma a kisebb emlékező írásainak.¹¹ Patakhöz, a Hegyközhez, Tokaj-Hegyaljához és a Bodroghközhez való ragaszkodása élete végéig elkísérte őt: Bihar és a Székelyföld mellett, ezt a térséget „fogadott” szülőhazájának tartotta. Újszászy Kálmán, Kántor Mihály, Kováts Dániel, Nagy Géza, Takács Béla és más kiválóságok barátsága is idekötötte.¹² Tanulmányok sora tanúskodik a tájainkkal való kapcsolatáról, becsesek számunkra a térség történeti helynévanyagán alapuló feldolgozásai is.¹³ Egyik létrehozója, s tiszteletbeli elnöke volt a Sárospatak és Királyhelmece központú Bodroghközi Művelődési Egyesületnek, szakmai és emberi tekintélye sokat jelentett az államhatár által megosztott történeti táj szellemi egyesítésében. 2001-től a *Zempléni Múzsza* egyik első védnöke volt.

2005-ben a Balassa család és a Bodroghközi Művelődési Egyesület a jeles tudós emlékére létrehozta a Balassa Iván-díjat, a Bodroghköz kutatásában jelentős eredményt elérők elismerésére. Ugyanabban az évben Tarcalon utcát neveztek el róla, s emléktáblát avattak a tiszteletére. Bárándon, amelynek Balassa Iván díszpolgára volt, 2007. október 5-én konferencián emlékeztek meg a település jeles szülöttéről. Akkor avatták fel emléktábláját a református lelkészi lakás falán, ahol született, s ahol a gyülekezetét fél évszázadon át szolgáló lelkész nagyapa, Szabó József családjával élt.

Balassa Ivánnak ma is sok dolga lenne a múzeumügy, az etnográfia és a tudományos közélet területén. A fiatalabb generációk számára időről időre fel kell idéznünk jeles elődünk és pályatársunk jelentőségét, remélve, hogy az utánunk jövők sem feledik el.

Jegyzetek

¹ Balassa Iván életrajzához: *Ki kicsoda a magyar mezőgazdaságban? A századvég magyarsága* 4. Szerk.: Balogh Margit. Szekszárd, 1997; Csoma Zsigmond: *Balassa Iván*. In: *Magyar múzeumi arcképcsarnok*. Főszerk.: Bodó Sándor – Viga Gyula. Budapest, 2002. 38–39. o.; Dankó Imre: *Balassa Ivánra emlékezünk*. = *Ethnographia*, CXIII. évf. (2002) 323–328. o.; lásd még: Dankó Imre: *Balassa Iván és a szülőföld*. = *Múzeumi Kurír*, 1995. 5–8. (67) szám.

² *A debreceni cívis földművelésének munkamenete és műszókincse*. Debrecen, 1940.

³ *A magyar kukorica. Néprajzi tanulmány*. Budapest, 1960; *Az eke és a szántás története Magyarországon*. Budapest, 1973.; *Aratómunkások Magyarországon (1848–1944)*. Budapest, 1985.

⁴ *Rendkívül kiterjedt szakirodalmi munkásságát többször is összefoglalta hűséges munkatársa, Regdon Rezsóné, Bagi (Rösler) Mária, aki pár nappal Balassa Iván előtt hunyt el. Balassa Iván irodalmi munkássága (1939–1975)*. Összeállította: Regdon Rezsóné. Budapest, 1975.; *Balassa Iván irodalmi munkássága (1939–1976)*. Összeállította: Regdonné Bagi Mária. = *Ethnographia*, LXXXVIII. évf. (1977) 210–223. o.; *Balassa Iván irodalmi munkássága (1977–1987)*. Összeállította: Serfőzőné Gémes Magda. In: *Arator. Dolgozatok Balassa Iván 70. születésnapja tiszteletére*. Szerk.: Balázs Géza – Voigt Vilmos. Budapest, 1987. 259–266. o.; *Balassa Iván irodalmi munkássága (1987–1997)*. Összeállította: Serfőzőné Gémes Magda. In: *Európából-Európába. Ünnepi írások a 80. éves Balassa Iván tiszteletére*. Szerk.: Csoma Zsigmond – Viga Gyula. = *Néprajzi Látóhatár*, VI. évf. 1997. 1–4. szám. 645–649. o.

⁵ *Néprajzi feladatok a Hernád és a Tisza között*. Sárospatak, 1960.

⁶ *Földművelés a hegyközben*. Budapest, 1964. (Új kiadása: *A Hegyköz földművelése*. Budapest, 2000.)

⁷ *Lápok, falvak, emberek*. Budapest, 1975.

⁸ *A mecenzéfi földmunkások Tokaj-Hegyalján*. = *Néprajzi Közlemények*, IV. évf. 1959. 4. szám, 287–291. o.; *Furmint*. = *Magyar Nyelvőr*, LXXXV. évf. 1961. 94–96. o.; *A szőlőművelés és a borkezelés változásai a XVI–XVII. században Tokaj-Hegyalján*. = *Agrártörténeti Szemle*, XV. évf. 1973. 1–12. o.; *Faktorok (közvetítők) Tokaj-Hegyalja XVIII. század végi és XIX. század eleji borkereskedelmében*. In: *Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei*, 1973–74. Budapest, 145–159. o.; *A filoxéra Tokaj-Hegyalján*. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, XIII–XIV. köt. Miskolc, 1975. 305–332. o.; *A tokaj-hegyaljai borfélések terminológiája*. = *Magyar Nyelv*, LXXI. 1975. 299–308. o.; *Adatok a zsidók szerepéhez Tokaj-Hegyalja vidékének szőlőművelésében és borkereskedelmében (1791–1841)*. In: *Évkönyv. A Magyar Izraeliták Országos Képviselete*. Budapest, 1982. 5–27. o.; *A tokaj-hegyaljai aszúbor és eszencia (1790–1810)*. In: *Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei*, 1984–85. Budapest, 123–146. o.; *A tokaj-hegyaljai aszú korai története*.

1 tudomány és társadalom

In: Az Egri Múzeum Évkönyve, XXIII. köt. Eger, 1987. 223–238. o.; A tokaj-hegyaljai szőlőművelés munkaszervezetének néhány vonása a XVI–XX. században. = Agrártörténeti Szemle, XXX. évf. 1988. 271–305. o.; Tokaj–Hegyalja szőleje és bora. Tokaj–Hegyaljai Állami Gazdasági Borkombinát. Tokaj, 1991. A témához lásd még: Orosz István: Balassa Iván agrártörténeti munkássága. = Múzeumi Kurír, 1995. 5–8. (67) szám, 12–15. o.

⁹ Magyar néprajz (Ortutay Gyulával). Budapest, 1979; Az aratómunkások Magyarországon. Budapest, 1985; A magyar falvak temetői. Budapest, 1989; A határokon túli magyarok néprajza. Budapest, 1989. (Új, bővített kiadása: A szomszédos országok magyarjainak néprajza. Budapest, 2003.); Gabonatermesztés. In: Magyar néprajz II. Gazdálkodás. Szerk.: Szilágyi Miklós. Budapest, 2001. 295–434. o. Lásd még: A magyar gabonatermesztés néprajza. Néprajz egyetemi hallgatóknak, 7. Debrecen, 1990.

¹⁰ Karcsai mondák. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény, 11. Budapest, 1963.

¹¹ Például: Jankó János (1868–1902). Budapest, 1975; Szabó T. Attila (1906–1987), Erdély nagy nyelvtudósa. Budapest, 1996; Sokat fáradozott az Újszászy Kálmán Emlékkönyv (Kováts Dániellel és Szentimrei Mihállyal szerkesztette: Budapest–Sárospatak, 1996) megvalósulásáért. Különösen sokat tett a félszázadon át jó barát, László Gyula munkásságának megismertetéséért. Vö.: László Gyula (1910–1998) emlékkönyv. Szerk.: Balassa Iván – László Emőke. Budapest, 2001.

¹² Takács Béla: Balassa Iván Sárospatakon. = Múzeumi Kurír, 1995. 5–8. (67) szám, 9–11. o.; Pocsainé Eperjesi Eszter: Búcsú Balassa Ivántól. = Zempléni Múzsza, III. évf. 2003. 1. szám, 81–82. o.; Bencsik János: Balassa Iván Borsod–Abaúj–Zemplén megyében. (Függelék: B. I. Borsod–Abaúj–Zemplén megyéről szóló művei. Összeállította: Tóth Gergely). In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XLIII. köt. Miskolc, 2003. 583–596. o.; Kováts Dániel: Balassa Iván közöttünk. In: Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve, 12. Sátoraljaújhely, 2002. 313–314. o.; Viga Gyula: Balassa Iván (1917–2002). In: A Zempléni-hegység földrajzi lexikona. Szerk.: Frisnyák Sándor – Gál András – Horváth Gergely. Nyíregyháza–Szerencs, 2009. 32–33. o.

¹³ Sárospatak történeti helyrajza a XVI–XX. században. Miskolc–Sárospatak, 1994; Sárospatak határának helynevei (Kováts Dániellel). Sárospatak, 1997.